FAROBIYNING FALSAFIY QARASHLARIDA" AXLOQ" MAVZUSI HAMDA BAXTGA ERISHUV YO‘LLARI

Abdumalikova Husnida Xayrullo qizi Namangan davlat pedagogika instituti "O'zbek tili va adabiyoti " yo'nalishi

1-bosqich talabasi

abdumalikovahusnida3@gmail.com

+998 94 112 43 07

Ilmiy rahbar: Axmadjanova Muazzam Islomjanovna

Namangan davlat pedagogika institute o‘qituvchisi

muazzamaxmadjanova70@gmail.com

+998508826575

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Nasr al-Farobiyning(872-950) falsafasida "Axloq" mavzusi va uning mazmun mohiyati , axloqiy ta’limoti — aql, fazilat va jamiyat o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tizimli ravishda yorituvchi falsafiy model, uning asarlaridagi so'zlarning lug'aviy izohlari bo'yicha ilmiy ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: "Fozil odamlar shahri" , axloq, intellektual kamolot, jamiyat elitasi, psixologik model, ideal shahar, islomiy falsafa, Idrok.

Аннотация: В данной статье представлена научная информация по теме «Мораль» в философии Абу Насра аль-Фараби (872-950) и её содержанию, этической доктрине — философской модели, систематически освещающей сложную взаимосвязь между разумом, добродетелью и обществом, а также лексическую интерпретацию слов в его трудах.

Ключевые слова: «Город добродетельных людей», мораль, интеллектуальная зрелость, элита общества, психологическая модель, идеальный город, исламская философия, восприятие.

Annotation: This article provides scientific information on the topic of "Morals" in the philosophy of Abu Nasr al-Farabi (872-950) and its content, ethical doctrine - a philosophical model that systematically illuminates the complex relationship between reason, virtue, and society, and the lexical interpretations of words in his works.

Keywords: "City of Virtuous People", morality, intellectual maturity, elite of society, psychological model, ideal city, Islamic philosophy, Perception,

Farobiy uchun hayotning oxirgi maqsadi — sa’ada (baxt). U baxtni moddiy farovonlik yoki zavqdan emas, balki aqlning eng oliy ilmiy-nazoriy faoliyati — Birinchi Sababni (Xudoni) bilish va unga intilish orqali erishiladigan intellektual kamol deb tushunadi.[1] Lug‘aviy izoh: sa’ada (السعادة) — evdemoniya, fadalat/ fazilat (الفضيلة) — axloqiy va intellektual kamolot; aql (العقل) — insonni farqlovchi faol qism. Sharh: Farobiyning sa’ada tushunchasi Aristotelning evdemoniya kontseptsiyasiga yaqin, lekin u aqlni va metafizik bilishni markaziy qildi: inson haqiqiy baxtga faqatgina mehnat amal orqali emas, balki ong va ilm orqali yetadi. Bu nuqta siyosiy konsepsiya bilan bog‘lanadi: davlat va ta’lim tizimi shaxsga aqlini rivojlantirish imkonini berishi kerak.[2] Fazilatlar (fadalat) Farobiyning axloqiy sistemasida ikki asosiy guruhga bo‘linadi: axloqiy (moral) va intellektual. Axloqiy fazilatlar odat orqali hosil bo‘ladi — to‘g‘ri namuna, tarbiya, qonun va ma’naviy tartib tufayli shakllanadi; intellektual fazilatlar esa ta’lim, kontsentratsiya va ilmiy faoliyat orqali. [3] Lug‘aviy izoh: adolat (العدل), jasorat (الشجاعة), mu’tadil (الاعتدال) kabi terminlar klassik talqinda ishlatiladi; amaliy aql/prudence (العملية الحكمة yoki الفطنة) — umumiy prinsiplardan konkret ishga o‘tish qobiliyati. Sharh: Farobiyning bu tasnifi pedagogik jihatdan muhim: axloqiy fazilatlar irodani mustahkamlovchi odatlarga aylanguncha tashqi tartib va ta’lim zarur. Shu bilan birga intellektual fazilatlar jamiyatning elitasini tashkil etadi va hukmronlik salohiyatining manbai bo‘ladi.

Faroibiyda inson ruhining strukturasi ham axloqiy model bilan chambarchas bog‘liq: pastki ehtiroslar aql tomonidan boshqarilishi kerak; iroda va odat orqali aql o‘z

maqsadlarini mustahkamlaydi.[4] Lug‘aviy izoh: irada (الإرادة), ehtiroslar/ashwa (الشهوات), odat (العادة). Sharh: bu psixologik model axloqiy tarbiya usullarini aniqlashga imkon beradi: hukumat va oilaviy muhit emotsiyalarni butunlay yo‘q qilmaydi, balki ularni aqlga muvofiq yo‘naltirishga majbur. Shu nuqtadan Farobiyning siyosatga yondashuvi — aholini to‘g‘ri odatlarga o‘rgatish — izohlanadi.“Fozil odamlar shahri” konsepsiyasida Farobiyning asosiy g‘oyasi shuki, ideal davlat fuqarolarining yakka-yakka maqsadlari umumiy baxt (sa’ada) bilan birlashgan bo‘lishi kerak. [5]Bunday shaharda hukmron aqlga ega yetakchi jamiyatni axloqiy va ilmiy jihatdan tarbiyalaydi. Lug‘aviy izoh: al-madīnah al-fāḍilah (الفاضلة المدينة) — nafsolar va ijtimoiy tartib jihatidan ideal jamiyat. Sharh: Farobiyning ideal shahri – bu nafaqat siyosiy institutlar, balki tarbiya va ilmiy faoliyat orqali yuzaga keladigan madaniy-axloqiy reallik. U hukumatni madh etmaydi, balki uni jamiyatni axloqiy maqsadlarga yo‘naltiruvchi institut sifatida ko‘radi.

Faroibiy din va qonun (shariat) rolini ham axloqiy tarbiya vositasi sifatida ko‘radi: aqlga yetmagan ko‘p odamlar uchun diniy ta’lim va rituallar axloqiy odatlarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi, lekin oliy fazilatlarga erishganlar uchun falsafa va aqliy bilish ustuvor bo‘ladi. Lug‘aviy izoh: shariat (الشريعة) — umumiy axloqiy va yuridik tizim; hukm (الحكم) — siyosiy yetakchining roli. Sharh: Farobiyning qarashi dini jamiyatni ma’naviy jihatdan boshqaruvchi vosita sifatida qabul qiladi, ammo uni nihoyatga yo‘naltiruvchi to‘liq bilim emas, balki aqliy bilimga intilish zarur.[6] Bu yondashuv islomiy falsafa va teologiya o‘rtasida muvozanat yaratishga umid bog‘lagan.

Axloqiy tarbiya usullari borasida Farobiyning amaliy tavsiyalari aniq: oilaviy tarbiya, maktab ta’limi, qonunlar, namunaviy yetakchilik va ijtimoiy mukofot jazo mexanizmlari yordamida fazilatlarni mustahkamlash mumkin.[7] Lug‘aviy izoh: tarbiya (التربية), namuna (القدوة), mukofot/jazo (والعقاب الثواب). Sharh: Farobiyning pragmatik yondashuvi zamonaviy tarbiya va siyosiy ehtiyot choralariga mos keladi: jamiyat axloqni faqat gap bilan emas, institutlar orqali mustahkamlashi kerak. U uchun axloqiy

o‘zgarish — bu individual irodani tarbiyalash orqali erishiladigan uzoq muddatli jarayon.Fazilat va siyosiy hukm o‘rtasidagi bog‘liqlik Farobiyning ta’limotida markaziy ahamiyatga ega. U ideal hukmdorni ilmiy aqlga ega mutafakkir sifatida ko‘radi; bunday hukmdor faqat hokimiyatni boshqaribgina qolmay, jamiyatni ma’naviy-intellektual jihatdan yo‘naltiradi. Lug‘aviy izoh: hukmdor/ra’is (الحاكم), hakim (الحكيم). Sharh: bu idealizm siyosiy haqiqat bilan to‘qnashishi mumkinligini Farobiyning tan olishlaridan biri — u jamiyatdagi ko‘plab odamlarning aqlga yetmasligi sharoitida din va qonun zarur deb hisoblaydi. Shu bilan birga u hukmdorning axloqiy va aqliy salohiyatini markaz qilib qo‘yadi, chunki faqat u jamiyat uchun haqiqiy maqsad sifatida sa’adani belgilay oladi.

Farobiyning axloqiy erfalari keyingi islomiy falsafa an’analariga kuchli ta’sir ko‘rsatdi: uning ta’limotida aqlning ustunligi, baxtni intelektual kontemplatsiya bilan bog‘lash va davlatni tarbiyalash vositasi sifatidagi roli keyingi mutafakkirlar — Avitsenna, Gazzoli (Al-Gazzali) va boshqalar tomonidan muhokama qilindi. Lug‘aviy izoh: bu meros (الإرث الفكري) Islom falsafasining rivojida muhim o‘rin tutadi. Sharh: Farobiyning g‘oyalari zamonaviy fan va siyosatda ham ahamiyatini yo‘qotmaydi: ta’lim markazlashuvi, madaniy-axloqiy institutlar va qonunlarning tarbiya funksiyasini qayta baholash lozim. Farobiy siyosatda rahbarning shaxsiy axloqiga juda katta talablar qo‘ygan. Uning fikricha, davlat rahbari (Imom yoki Birinchi rahbar) quyidagi axloqiy fazilatlarga ega bo‘lishi shart:

Idrok va ilm: Haqiqatni yolg‘ondan ajrata olish.

Xotira va zehn: Bilimlarni tez o‘zlashtirish.

Haqgo‘ylik: Yolg‘onni yomon ko‘rish.

Adolat: Zulmdan nafratlanish va adolatni sevish.

Qat’iyatlilik: To‘g‘ri deb bilgan ishini oxiriga yetkazish.

Nafsni tiyish: Taom, ichimlik va boshqa lazzatlarga ruju qo‘ymaslik.

Farobiy inson tug‘ma axloqiy emas, balki tarbiya orqali shakllanishini ta’kidlaydi.[8] Siyosat ilmi davlat miqyosida insonlarni yaxshi xulqlarga odatlantirish san’atidir. Yaxshi amallar takrorlanaversa, u insonda "malaka"ga (ko‘nikmaga) aylanadi va inson o‘z-o‘zidan yaxshi ishlar qiladigan bo‘ladi.Natijada axloqsiz jamiyat yoqoladi. Axloqsiz jamiyat (johil shahar) hech qachon baxtli bo‘la olmaydi, chunki unda odamlar faqat moddiy boylik, lazzat yoki g‘alaba ketidan quvishadi.Farobiy " Fozil odamlar shahri" asarida adashgan shahar aholisi haqida ham ma'lumotlar beradi. Uning fikricha, bunday odamlar baxt-saodatga o'lgandan keyin yetishish mumkin deb hisoblaydi. Aslida, Ammo bu shahar xalqining Alloh taolo azza va jalla haqida, uning yaratgan xilqatlari va faol aqlga doir fikrmulohazalari, tasavvurlari shu qadar chalkashib ketganki, bunday tasavvurlar halol yashash uchun asos bo‘lolmaydi, bu (chalkash) tasavvurlar Alloh yaratgan xilqatlarning suvratlarining ham aslini aks ettirmaydi.Bunday shaharning birinchi boshlig‘i o‘zini ilohiy nur sohibi qilib ko‘rsatadi, ammo aslida bunday emas; u o‘zining ilohiyligini isbotlash uchun aldov, riyo, kibr-u havo bilan ish tutadi. Farobiyning asarlarida axloq masalalarini aqlning amaliy faoliyati bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Farobiyning yozishicha, xalq orasida "oqil" (aqlli) deb shunday insonga aytiladiki, u fuzala (fazilatli, yaxshi xulqli) bo‘lishi kerak.Asarda Arastuning "Nikomax axloqi" asariga tayanib, aqlning axloqiy qismi haqida so‘z boradi. Farobiy aqlning bu turini shunday ta’riflaydi:

Amaliy aql — bu insonning kundalik hayotida nima yaxshi va nima yomonligini ajratib, to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu aql insonning xulqini tartibga soladi. Inson o‘z tajribasi va aqli orqali qaysi amal uni baxtga yetaklashini anglab yetadi. Axloqiy fazilatlar aqlning nazorati ostida bo‘lishi shart. Aql inson nafsini (ehtiroslarini) jilovlashi kerak. Agar aql nafsga bo‘ysunib qolsa, inson axloqsizlashadi. Agar nafs aqlga bo‘ysunsa, inson komillikka erishadi.Yaxshilik va Yomonlikni ajratish orqali inson axloqini namoyon qiladi."Aql ma’nolari haqida" asarida aqlning vazifasi faqat nazariy bilimlarni o‘rganish emas, balki iroda bilan bog‘liq holda ish ko‘rishdir.

Farobiy aytadiki, aqlli inson — bu nafaqat yaxshilik nimaligini biladigan, balki o‘sha yaxshilikni hayotda qo‘llaydigan insondir. Axloq — bu aqlni amaliyotda namoyon bo‘lishidir.

Amaliy xulosalar: Farobiyning axloqiy modelidan olingan asosiy tavsiyalarni amaliy siyosat va ta’limda qo‘llash mumkin — ta’limga kuchli e’tibor, jamiyat institutlarini fazilatni rag‘batlantiruvchi tarzda tashkil etish, va hukmron yetakchilarning ilmiy-axloqiy salohiyatini oshirish. Lug‘aviy izoh: amaliy aql va ta’lim (العملية الحكمة والتعليم) — bu xulosaning asosiy elementlari. Sharh: zamonaviy jamiyatda Farobiyning yondashuvi pluralizm va huquqiy davlat sharoitida ham madaniy va axloqiy tarbiya vositalarini qayta ko‘rib chiqish uchun foydali nuqtalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Farobiy, Tahsil as-sa'ada, Qohira nashri, 1968.*
2. *Aristotle, Nicomachean Ethics, Book I.*
3. *Farobiy, Fozil odamlar shahri, Toshkent, 1993.*
4. *Farobiy, Aql ma’nolari haqida, arabcha manba.*
5. *Farobiy, Al-Madina al-fadila.*
6. *Netton, Ian Richard. Al-Farabi and His School, Routledge, 1992.*
7. *Walzer, Richard. Al-Farabi on the Perfect State, Oxford, 1985.*
8. *Farobiy, Siyosat falsafasi risolalari.*
9. *Islomjanovna A. M. HOZIRGI DUNYODA GLOBALLASHUV ASPEKTLARI VA UNING O ‘ZBEKISTONGA TASIRI //Global Science Review. – 2025. – T. 7. – №. 1. – C. 67-74.*
10. *Islomjanovna A. M. HOZIRGI DUNYODA GLOBALLASHUV ASPEKTLARI VA UNING O ‘ZBEKISTONGA TASIRI //Global Science Review. – 2025. – T. 7. – №. 1. – C. 67-74.*